

DANSE MACABRE ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА: НОВА ВІЗІЯ

Штейнбук Ф. Під «Знаком Саваофа», або «Там, де...»

Ульяненко: монографія. Ч. 1. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. 396 с.

Олесь Ульяненко — неординарна постать в українському літературному процесі злам останніх століть. Навколо його імені неодноразово ламали списи критики та літературознавці ще за життя автора. Доробок лавреата Малої Шевченківської премії 1997 р. здобув чимало прихильників, але водночас згуртував опонентів; поляризація реципієнтів досягла кульмінації після звинувачення автора в порнографії. Подібні інциденти періодично спалахують упродовж усієї історії культури, і завжди у таких випадках багато важить погляд із відстані часу. Говорячи про Олеся Ульяненка, варто врахувати і відчуження читацької аудиторії, шокованої його тематикою та стилем. Напевно, письменнику не так шкодить одіозна репутація, як маргіналізація, мовчання, забуття. За десять років, що минули від смерті Олеся Ульяненка, така тенденція почала вимальовуватися. Попри те, що за цей час було опубліковано п'ять книг письменника, реакція на них утрачає колишній нерв, а досліджень про його доробок виявилось значно менше, ніж обіцяли резонансні обговорення текстів за життя автора.

Кожному письменнику має пощастити на професійного читача, відданого дослідника, реципієнта і транслятора ідей, які поступово стають усталеним маркуванням у суспільній думці. Як на мене, місію неупередженого потрактування творчості Олеся Ульяненка нині взяв на себе Фелікс Штейнбук. Спочатку з-під його пера виходили одна за одною статті, потім побачив світ збірник критичних есеїв-мініатюр «Інкубація “Яець динозавра”» (2019), відзначений двома преміями: в галузі літературної критики імені О. І. Білецького та Полтавської обласної ради імені Панаса Мирного. Цілоком зрілу дослідницьку концепцію запропоновано у новій монографії Ф. Штейнбука «Під “Знаком Саваофа”, або “Там, де...” Ульяненко» (2020), що номінована на міжнародну Літературно-мистецьку премію імені П. Куліша 2021 р.

Утім концептуалізувати художній світ одного з найсуперечливіших письменників минулих десятиліть — завдання складне, якщо не

сказати зухвале. Строкаті образи його художнього світу прирікають на уразливість узагалень, що циркулюють нині або виникнуть із плином часу. Своє бачення феномену письменника Ф. Штейнбук спробував сформулювати в одному зі своїх інтерв'ю: «Я вже два роки живу його текстами. Деякі твори вивчив ледь не напам'ять. Якщо відповідати побіжно, то це книжки про смерть. Але оскільки мені вдалося побачити дещо більше, як мені здається, то відповідь така: це книжки про смерть, які хочуть розповісти про любов» [1]. Монографія пропонує вдумливий погляд на доробок Олесь Ульяненко, цінності якому додає уникання «заокруглення», ретушування, що, на жаль, притаманно не лише журналістським коментарям, але й науковим студіям.

Очевидно, саме незгода з висновками, що мають місце в попередніх спробах оцінити творчий стиль Олесь Ульяненко, зумовила амбіційні наміри дослідника переакцентувати погляди, що поступово почали знаходити суголосне збалансування, принаймні в середовищі прихильників незаперечного таланту письменника. Є підстави бачити у книзі Ф. Штейнбука зразок метадослідження, з характерним для нього аналізом студій та оцінкою методологічної ефективності й доцільності. Такий підхід закономірний, оскільки автор позиціонує себе насамперед теоретиком, тому література для нього не лише світ текстів, а загадковий феномен функціонування систем та їх взаємозв'язок. Особливо пріоритетними для дослідника стали праці О. Пуніної, Н. Зборовської, Н. Тендітної, О. Солов'я, Є. Барана. Прикметно, що Ф. Штейнбук вибудовує свою концепцію відштовхуючись від уже висловленого, проте аж ніяк не вдаючись до комбінації існуючих у контексті студій творчості Олесь Ульяненко позицій та висновків, що і є первісним завданням метадослідження. Автор монографії демонструє гостроту полемічності, він повсякчас максимально прискіпливий до тверджень літературознавців, і його цілеспрямована редукція досягає мети. Суть дискусійної тактики Ф. Штейнбука видається простою: позбавити теоретизування опонентів позаестетичних котурнів, якими нерідко зловживають вітчизняні літературознавці. Іноді дослідник це робить доволі жорстко, відтак хочеться стати на захист критикованих (ймовірно, спрацьовує гендерна солідарність, позаяк серед останніх переважають жінки), подумки вишикувати свої контраргументи супроти монополізації права на істину, яка так чи інакше оприявнюється у будь-якому серйозному дослідженні з гуманітаристики, що, на відміну від точних наук, не оперує безальтернативними формулами. Проте вважаю цілком виправданим висхідний принцип Штейнбука-науковця, без якого не могла б скластися його система поглядів на самотність художнього світу Олесь Ульяненко: доробок письменника «літературний, а отже, не суспільно-проповідницький чи морально-етичний, а художній і бодай естетичний» [3, 8]. Неправомірним, на думку дослідника, є тенденційне приписування автору релігійних, національно-патріотичних або ж гендерних інтенцій. Оптимальним методом для досягання письма Олесь Ульяненко Ф. Штейнбук вважає тілесно-міметичний, продуктивність якого він уже понад десятиліття репрезентує у науці про літературу своїми численними студіями. Тіло для дослідника виступає ключем до істини, оскільки воно завжди промовисте, майже позбавлене лукавства, але водночас мотиви тіла, як і духу, втаємничені, їх пізнання також потребує скальпеля інтелекту, і насамперед здатності бути «чесним з собою». Тілесність вже давно стала об'єктом філософсько-антропологічних вимірів літератури, а за останні десятиліття інтерес до неї лише зростає, і Ф. Штейнбук охоче занурює читача в окремі теорії, апелюючи до авторитетних і менш відомих імен дослідників. Творчість Олесь Ульяненко постає в його праці своєю філософією тілесності, точніше — філософським кодом авторського неоміфу. Слід зауважити, що попри послідовне закидання іншим літературознавцям пафосоманії, дослідник дуже близький

до дещо нарочитої апологетики метафізичних констант у своїх рефлексіях. Однак загалом йому вдається зберегти строгість наукового методу, чистоту логіки, уникнувши марного словоблуддя, у пастку якого потрапляє кожний, хто дозволяє собі надмірну піднесеність у наукових констатаціях.

Упадає в око прагнення до ментальної ізоморфності науковця стосовно досліджуваного автора, що, зокрема, досягається рясним цитуванням художніх текстів, наведенням аргументів безпосередньо з «голосу» автора, а не приписування останньому власних медитацій. Складається враження, що Олесь Ульяненко є ніби співавтором монографії, і його авторитет здатен обеззброїти опонентів. Психологічно текст, що сповнений численними прикладами «жахів» із романістики письменника, пресингує (або принаймні залишає гнітючий осад у підсвідомості) реципієнта, що очікував на очищене повітря ноосфери. Не відношу себе до категорії «наївного читача» і визнаю за літературою право формувати страх образом людини. Тут варто згадати Лесю Українку, яка, прочитавши у польському часописі «Критика» за 1908 р. рецензію на свою «Кассандру», тішилася з того, що її героїня страшна для поляків: «Ся похвала, по-моєму, найбільша, а то вони все хвалять нас за “тихий смуток”, “резигнацію” і подібні, зовсім не страшні речі, та пора вже їм завважити, що й ми можемо мати “сильну руку”» [2, 568]. Наскрізне домінування макабричності в дослідженні зумовлює читачькі проєкції на середньовічний контекст, оскільки саме тоді смерть стала алегорією і метафорою тлінності життя. Мотив *danse macabre* з його наочністю торжества смерті водночас є символом відваги людини, яка крізь призму мистецьких образів здатна дивитися у вічі невідворотному. Цей мотив, актуалізований в шуканнях літераторів пізніших епох, включно з постмодернізмом, зараховано до філософської проблематики, визнано феноменом культурної сублімації. Олесь Ульяненко, на думку Ф. Штейнбука, вдаючись до безкінечного ланцюга «безслізних» трагедій (у сполузі з еротикою та страхом), засвідчує «погорду до смерті». Дослідник вважає, що «руйнація та смерть у парадоксальний, чи бодай у діалектичний, спосіб продукують життєдайну наснагу» [3, 30]. Свою позицію Ф. Штейнбук підтверджує у чотирнадцяти розділах монографії, кожний з яких присвячений аналізу одного з романів письменника. Вже на рівні найменувань розділів науковець вдається до постмодерного обігрування назв творів письменника або їхніх фрагментів. Постмодерністські засади картини світу Олесь Ульяненко увиразнено наголосом на його епатажності, радикалізованій формі іронії. Особливо вдалим видаються розділи, сконцентровані на одному з ракурсів художньої оптики Олесь Ульяненко, серед яких заслуговує уваги таумачення тілесно-голосової партитури письменника. Безсумнівно, у монографії знайдуть чимало цікавого для себе дослідники жанрової палітри сучасної літератури, трансгресивності постмодерного письменства, інтермедіальності, насамперед кінематографічності мислення художників слова, гендерних ролей у дзеркалі літератури тощо. Водночас чимало суджень автора приречені на дискусійність, але така особливість наукового тексту є додатковим маркуванням його вартості.

Слід підкреслити ще одну прикметну рису наукового нарративу Ф. Штейнбука — рельєфність авторського «Я», чого, треба визнати, нині бракує в українському літературознавстві. Сповідуючи канонізовану об'єктивність, безпристрасність наукового тексту, ми втрачаємо суб'єктивність, без якої праці, навіть вагомі, стають безликими, оскільки найглибший зміст затьмарюється казенною формою. Ф. Штейнбук щедрий на супровідне емотивне світло до своїх узагальнень, він охоче пересипає власні спостереження коментарями такого ґатунку, як-от: «<...> я знову змушений вдатися до емоційного вигуку про навдивовижу парадоксальну ситуацію, коли очевидна подія, яка

грунтує зміст твору, чомусь залишається обабіч дослідницького зацікавлення <...>» [3, 175]. Читаючи монографію, повсякчас відчуваєш щирість дослідника, його радість відкриття, фанатичну певність, а іноді й розгубленість. Не можна не вірити також у щиросердність «неетикетної подяки» колегам по цеху в авторському прикінцевому слові.

Інтригує анонсована Ф. Штейнбуком друга частина дослідження про творчість Олесь Ульяненко. Сподіваюся, що в ній будуть усунені редакторські недогляди видавництва. Та передусім очікую на увиразнення ідіостилю письменника, його «секретів» художньої майстерності, що сповна можна оцінити завдяки мікроаналізу образної системи. Цю рису інтерпретатора Ф. Штейнбук уже неодноразово виявив у низці своїх праць. Можна лише побажати авторові якомога менше сил віддавати деструкції й зосередитися на конструкції. Утім це окрема тема для розмови, позаяк надто часто, критикуючи архаїзми «совка», впливові науковці в сучасній гуманітаристиці вдаються до більшовицьких методів руйнації вибудованого попередниками або ж дидактичних дорікань недолугим «школярам». Множинність смислів художнього тексту, оцінних аспектів, кодів можна ієрархізувати, але аж ніяк не заперечувати. Остаточний вибір завжди залежить від адресата, хоч останній — також категорія динамічна.

Як на мене, Ф. Штейнбук переконливо довів, що тілесно-міметичний підхід до осмислення творчості Олесь Ульяненко — правомірний, продуктивний та перспективний.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Відчуття свободи — це абсолютно матеріальна річ». Розмова з філологом Феліксом Штейнбуком — про тілесність літератури, «російську весну» й романтизм Олесь Ульяненко // *День*. 2020. № 132—133, 17 липня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/vidchuttya-svobody-ce-absolyutno-materialna-rich> (28.01.2021).
2. *Українка Леся*. Листи 1903—1913. Київ: Комора, 2018. 734 с.
3. *Штейнбук Ф.* Під «Знаком Саваофа», або «Там, де...» Ульяненко: монографія. Ч. 1. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. 396 с.

Світлана КОЧЕРГА
м. Острозь

Отримано 28 січня 2021 р.